

FIGYELŐ

KERESZTURY DEZSÓ: MINDVÉGIG

Szépírodalmi, 1990. 566 oldal, 110 Ft

Végre egy bevégzett nagymonográfia, és éppen Aranyról! Ami a bevégzettséget illeti, érdeemes eltűnődni azon, miért nem tudtak igazán kikerekedni az utóbbi évszázadokban más nagy klasszikusainkról szóló, monumentálisnak szánt, több kötetre tervezett életműösszegezések, köztük Pándi Pál PETŐFI-je, Király István ADY-ja, amelyek – szerzőik politikai hovatartozásának megítélésétől függetlenül – nemcsak nagy ambícióról tanúskodnak, hanem komoly szakmai felkészültségről, az aprómunkát sem megtakarító filológiai tisztességről is. Kivált a Királyé töredékességében is teljesítmény, de a két elkészült költőikorszak-feldolgozás között hiányzik a közbülső, a fej és a láb közt a „dereka”, ahogy Petőfi írta Aranyra a TOLDI két korábban készült része ismeretében.

Az okok közül a legfontosabb valószínűleg az az eszméletörténeti és ideológiai furor, amely a költő, a kor és a mű tanulmányozását csak valami (illuzórikusan véglegesnek, tisztázottnak hitt) világnézet-történeti háttér előtt tudja elképzelni: Petőfivel kapcsolatban az utópista szocializmusról folytatott viták nyomulnak előtérbe, Ady esetében a polgári radikalizmus 1914 előtti szerepének megítélése. A magát túlságosan komolyan vevő történettudósi és politikai felelősség elfojtja az irodalomtörténész szavát. A másik tényező a „polgári” irodalomtörténettel való polémia fülöslegesen bizonyult erőltetése. Ahogyan a hegeli ontológia marxista „talpraállításáról” szoktak beszélni, úgy jár el ez a fajta irodalomtörténeti irányzat Horváth Jánossal és követőivel szemben. Kihasználja, és elferdíti. Ez görcsösséghez vezet, de azonkívül túlzott tapadást is okoz a mindenáron cáfolni, meghaladni kívánt művekhez,

amelyek gyakran maradandóbbak, mint bírázataik.

Keresztury Dezső, talán mondani sem kellene, más úton jár. Aranyról való gondolkodása öntörvényűen irodalmi és személyességében szervez. Joggal írja az *Eldőhangban*: „Mióta eszemet tudom, foglalkozom Arannyal: olvasóként, tanulóként, kutatóként, szöveggondozóként, közíróként.” Célkitűzését, hogy tudniillik „a gazdag másodlagos irodalom teljes ismeretében a telentelesen kibővült forrásanyaghoz” akar viszszatérni, meggyőző sikerrel valósítja meg. Úgy is jellemezhetjük művét, mint a nem középiskolás fokon való újraolvasás és -értelmezés példáját. Emlékezetes kis könyvében, amely a *Magyar Szemle Társaság* kiadásában 1937-ben jelent meg, elhatárolja magát az Arany-hagyomány egyoldalúan sarkító változataitól, hibául rója fel irodalomtörténet-írásunknak, hogy szembeállítja Aranyban az „embert” és a „klasszikust”, hogy az egész jelenség megragadása helyett egy-egy vonást emel ki és általánosít. Könnyű ezt mondani, nehéz megvalósítani az ellenkezőjét; Keresztury-nak a nagymonográfiájában sikerül. Nem rangsorolja a népi és a nemzeti költőt, az epikuszt és a lírikuszt, nem szavaz (az egyik vagy a másik korszak rovására) az ötvenes vagy a hetvenes évek termésére. Már régi kis füzetében Arany „egynisége és költészete változásainak s e változások belső összefüggésének megnyugtató rajzát” adta, s ezt a törekvést teljesíti be a jó ötven évvel később tett alá hozott, az időközbeni filológiai eredményeket és megközelítési koncepciókat is – ha kell, polemikusan – figyelembe vevő szintézisben. Szemléletének, Arany-képének ez a teljességre törekvés, a részeknek az egészből való megértése (és nem fordítva) a legvonzóbb, legtanulságosabb vonása. Mert Arany egyszerre „nemzeti klasszikus” és törékeny, dúlt ember, egyszerre „örök zsidó” és magyar eposzok nagy ciklusaiban gondolkodó, összefoglaló géniusz. A szorongató töredékesség éppúgy jellemzi, mint a monumentális kompozíció igénye.

A MINDVÉGIG két korábbi részmonográfia összeillesztéséből keletkezett, az átfedések kiküszöbölésével, a fejlődésrajz kronológiailag is értendő pontosításával. Az 1967-ben megjelent *S MI VAGYOK ÉN...*-t húsz évvel később követte a *CSAK HANGKÖRE MÁS*. Ez a címekétség, majd a mostani összegezés mottója is jelzi, hogy Keresztury az önmagával való azonoságnak és az élet folyamatosságának jegyében koncipiálja, ritka emberismerettel és életbölcsessel, maga Arany-portróját. Periofizációja úgy tagolja nagy vonásokban négy szakaszra a pályaképet, hogy „*a létova, hosszú felkészülés kora*” AZ ELVESZETT ALKOTMÁNY-nyal zárul, a TOLDI keletkezésétől tart az a korszak, amelyben Arany „*a népiesség köntösében*” jelentkező nemzeti költészetet képviseli, ismerve, de tudatosan vállalva az átmenet félszegségét. A harmadik fázisban „*a nemzet költőjévé*” válik, az 1867–1882 közé datált utolsóban, amely A PALOTA FOGLYA címet viseli, korábbi eszményeinek „*lassú kihámozásai*” tartja meghatározónak Keresztury. Természetesen csak a fejezetek lényegét összefoglalni kívánó elvont képlet ez, amely a részletekben csaknem mindig megkapja a szükséges árnyalást: az 1845-ben Byront fordító, 1850-ben a BOLOND ISTÓK első énekével, e műfaj történetileg fölbecsülhetetlen hatású zenitális versesregény-csúcsával jelentkező költő, A NAGYIDAI CIGÁNYOK feledhetetlen száunikusa nem szorítható be a népiesség kategóriájába, de a KATALIN flaubert-i ravasz-sággal stilizált és rekonstruált vadromantikája és némely balladák Babisot előlegező összetett stílusa, szándékosan a „*ketős objectivációra*” épített lírája sem. Másrésztől a közmopolitának nevezett fiatal nemzedékkel szembekerülő költő a heveses években is hű marad a költészet nemzetsége mellett elkötelezettségéhez, „*ez irány uolsó mohikánjaként*”.

Módszer dolgában Kereszturynál az élet-rajz és az emberi-költői jellem ábrázolása legalábbis egyenrangú, de netán súlyosabb is, mint az egyes művek boncoló elemzése. Ami nem jelentü azt, hogy érzéketlen lenne az alkotások individuális művészi sajátosságaira, de jobban érdekli az életmű egészében elfoglalt helyük, a költői karakterrel és a teljes pályaképpel való összefüggésük. A műelemzések szaporodásának idején szinte tünetű

gesztusnak hat, ahogy a biografikus és a jellemrajzszerű megközelítés létjogát visszaperli. Igen fontosak azok a szakaszok, amelyek Arany magatartásának, szellemi és társadalmi öntudatának szociológiai gyökerét tárják fel. Olyan nézetű kutatókkal szemben, akik a maga helyét a népi és a nemesi státus közötti sávban kereső egzisztenciaként jellemzik Aranyt, Keresztury a „*polgári életformájú értelmiség*” képviselőjének tartja, aki úgy emelkedett ki a paraszti közösségből, hogy nem távolodott el tőle, tehát békés fejlődés folyamatában vált értelmiségivé. Akos érvekkel támasztja alá ezt a tételt az Arany szerelmi életéről, házasságáról, költészetének erotikus vonatkozásairól szóló passzusokban is, higgyék meg, elemelve egyebek között a többnyire lebecsült Ercsey Juliannával való házasság műveit. Köntőrfalazó kerülgetés nélkül szól az Arany-nak nemritkán fojtott pénzügyi aggodalmasságról, az anyagiasság vádjáról; ez is a polgári értelmiségivé váló paraszti-nemesi eredetű ember megérthető tulajdonsága. Keresztury összegyűjti, amit Arany betegségeiről tudni lehet; gazdagon dokumentálja szerkesztői és hivatali tevékenységét. Az utóbbinak, maga is felelősségteljes és fárasztó megbízatásokat vállaló ember lévén, már-már túlságosan nagy terjedelmet szentel, de Arany-nak valóban fontos volt a „*praecceptor-sága*”, titoknoki elfoglaltsága saját maga szerint kihatott (ha másképp nem, negatív módon) költői pályájára, már csak az úgy kívánt „*független nyugalom*” hiánya és sóvárgása miatt is. Keresztury-nak erénye irodalmáraink között képzőművészeti érdeklődése, vizuális érzékenysége, amely segítségére van a környezet- és portréfestésben. Például ahogy az Aranyt ábrázoló festmények, grafikák, fényképek leírásából fejlődésrajzot bontakoztat ki, azt irodalomórán kellene tanítani.

A monográfus nem a közvetlen polémia szintjén, hanem a saját nézeteinek félreérthetetlen megfogalmazásával foglal állást az újabb Arany-vitákban. A „*szelíd*” vagy a „*hallgató*” költő elmarasztalására például aforisztikus tömörséggel így válaszol: „*szelídsége mélyen nemegyszer szenvedélyes harag gerjedi föl, de a maga életében elfojtott indulatait is inkább alakjaiban ábrázolta [...] ha nagyon haragudott, nagyon hallgató [...] ez a hallgatóság lesz a dicsőítés megtagadásán túlmutató, nemzeti jelentőségű tel-*

lé". Arany természetének és művének epikus vagy lírikus minősítéséről, meghatározásáról sok vita folyt. Keresztury merészen a drámai hős típusához sorolja, „mert látzatra mindennapi megszokásainak mélyén is ott hatott az a hivatáseszemély, amely a lélek nehezkedésének, a személyes becsúdgának már-már metafizikus távlatot adott: az elvilágiasodott vallásos élmény, amely a kivételes egyéniség munkáját szolgálattá, áldozattá mártíriumá emelte”. De 1856-nak már érintett korszakhatárrá előléptetése is csendes vitát jelent más, csakúgy végiggondolt koncepciókkal. Nem vállalkozhatunk rá, hogy itt és most ebben a vitában állást foglaljunk: csupán a szakirodalom kivonatolása kötetnyi terjedelmű értekezést igényelne. Keresztury úgy véli, hogy 1856-ban, amikor egyébként kisebb költeményeinek gyűjteménye megjelent, Arany biopszichológiailag, hangulatában és részben szellemileg megfáradt, küldetéstudata, amelyet a szabadságharc leveréséig tartó korszakban, majd az önkényuralom első éveiben őrzött és táplált, ekkoriban eltompult, „lassan fáradságra változott, a lelkesültség ellenlétebe fordult”. Az 1850–1853 közé tehető nagy lírikusi és az azt követő nagy balladás korszak lendülete megtörik, és majd csak az ÓSZIEK-ben támad föl tetszhalottként újra. Ennek tudatában viszont Keresztury a mostanában szokásosnál alaposabban elemzi az 1861-ig azért még föl-föllobbanó ihlet megnyilatkozásait, köztük AZ ÖRÖK ZSIDÓ-t, a SZÉCHENYI EMLÉKEZETÉ-t, a MAGANYBAN Ódaiságát.

Átugorva most a kisepikáról, a műfordításról, az értekező Aranyról szóló, sokrétű és szerteágazó problémákat tömennyé párolt tudással megírt fejezeteket, nem maradhat kommentár nélkül a TOLDI és a töredékes hun trilógia Keresztury-féle értelmezése. Aból indul ki, hogy „Arany a hun trilógiát szánla élete főművének: ebben akarta a kor zavaros jeleként kiemelni azokat a legfontosabb mondanivalókat, amiket nemzetének – »a szent hazának képegyjében – sugárzó költői jelképszerűséggel el akart mondani. A mű befejezhetetlen lett”. Ezek a mondatok a legnagyobbban szánt terv beteljesíthetlenségét sugallva éppúgy a tragikusan frusztrált költő vonásait emelik ki, mint a TOLDI SZERELMÉ-t, pontosabban második felét végső soron faskónak elkönyvelő értékelés: „Ez az erdtelelt menetekben létrehozott befeje-

ző munka tartalmában alig löbb, mint egy különleges kalandregény, amelyet egy kivételes nyelvüművész kivételes gonddal megtervezett, s kivételes formába foglalt.” Még az Aranytól bíralt „franciás regényírás” bűvöletének igaztalan vádja is fölbukkan egy hasonlat erejéig.

Ténykérdés, hogy a hun trilógia töredék maradt, és hogy az elkészült zseniális részletek után az 1881-es utolsó dolgozat „sápadt, elhalkuló visszhangja csak” a BUDA HALÁLÁ-nak. Keresztury összegyűjti és elősorolja a félbehagyás vagy félbemaradás okait, a költő egészségeinek, életerejének hanyatlását, az utópista-patriarchális társadalomeszmény lehetetlenné válását, a kismemzeti lét szorongató elemeit, amelyek illuzórikussá (afféle Na-Con-Xipánná) teszik a hun-magyar legendát és a Csaba visszatérése által jelképezett várakozásokat. És tudjuk, hogy Arany olykor csakugyan eljutott „a nagy epikai vállalkozás lehetőségének, értelmének kétségbevonásáig”. De ha számításba vesszük a monográfiában is kellőképpen hangsúlyozott gondolatot Arany töredékeinek nem romantikus karakteréről és egyéni specifikumáról, akkor a BUDA HALÁLÁ-ban, a KEVEHÁZA-ban és az öket környező megszakadt kísérletekben is észrevehető a költőnek az a legalább félig öntudatos törekvése, hogy a töredék, pars pro toto, netán többet érhet az egésznél. A pompás KEVEHÁZA jelentőségét kongeniálisan bemutató elemzéshez hadd tegyük hozzá azt a megjegyzést, hogy Arany betétként egy még archaikusabb korszak költészetét idézi föl, értekelte az idő mitológikus kútjának feneketlen mélységét, mint ahogy a TOLDI-trilógiában a ZÁCH KIÁRA-ballada az aktuális történetnél régebbi eseményeket elevenít föl. A történelemnél mélyebb mítosz korai sejtelmé dereng át ezeken a betétekbe foglalt remniszcenciákon, s persze sorra vehetünk a nagyobb epikai művek invokációit, előhangjait, amelyek többnyire az idő halmozódásának, föltorlódásának látomását szövik emlékezetes képekbe: „Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem, / Majd kilenc-tíz ember-öltő régiségben”; „Visszanéz a magyar, sóhajtván néz vissza, / Te dicső hajdanok! fényes napjaidra”; „Hullatja levelét az idő vén fája, / Térítve hatalmas rétegben alája”. Arany, mint a naiv eposzunkról szóló tanulmányban és másutt is értésünkre adja, elképzelhetetlennek tartotta a históriát olyan

„énekmondók” nélkül, akik „az ősök, a hősök tet-
teit élő dalba öröklítették”. E nézete lappangó el-
lenkezést jelez egyebek között a poziúvista,
eseménytörténet-centrikus történettudomá-
nyi iskolával is, meg kapcsolatban áll az epi-
kai hitelről való felfogásával. Ugyanakkor
abban is korhű marad, hogy a HÁBOR ÉNE-
KÉ-ben az ősi évek szózatos stílusát, a ZACH
KLÁRA-ban egy XIV. századi hegedűs truba-
dúr énekét rekonstruálja. Az utóbbinak
Arany maga szerezte zenéjét Bartalus nyomán
Kodály tette valamennyire publikussá.

A TOLDI-trilógia elemzése egy ponton tű-
nik fel problematikusnak és vitathatónak: a
TOLDI SZERELME határozott elmarasztalásá-
ban, még közelebről a hatodik énekkel kez-
dő második rész túl szigorú és kategorikus
megítélésében. E kritikai kifogásnak megvan
az előtörténete a szakirodalomban. Keresz-
tury-nál motíválhatja az inkább a fenntartás-
kat ismétlő gondolatmenetet az, hogy a hun
ciklust tartja az Arany számára szubjektíve
legfontosabb epikus tervnek (bár a költő
„jobb része arany álma”-ként együtt említé
Toldit és Csabát), s leginkább az, hogy az
egyihletű, az alapos fölkészülés, anyaggyűj-
tés után mintegy spontán lendületben fog-
gant műveket részleteti előnyben a – szerin-
tünk csak látszólag – kínkeserves szakadé-
kossággal létrejöttel szemben. A kitűnően
elemzett „első” TOLDI-ról ezt írja: „Arany leg-
bizakodóbb, legboldogabb műve. A benne kifejezés-
re jutó lélekállapot egymemléke az ihlet egymemlé-
ségéből fakad.”

A monográfus joggal kifogásolja, hogy a
TOLDI SZERELMÉ-vel kapcsolatos problémák
megoldásával a kutatás még adós, de ő maga
is aránytalanul szűkszavúan intézi el ezt a
rejtelmes, hatalmas művet. Nem vesz tudomást
olyan, az újabb Arany-irodalomban mégiscsak
megpendített kérdésekről, amilyen a vergiliusi
eposzforma tudatos imitációja (az első részben
inkább az ODÜSSZEA, a másodikban inkább az
ILLIUSZ világa támad föl, sokszoros modern
áútelítéssel), vagy a zenei úpusú motívumszerkezet
koherenciája. Az álarcviselés, az elhallgatás,
a látszatélet, a tetszhalál általános sorsként
való felfogása a kései Arany világképének
eszkatologikus és transzcendentális sajátságára
vet fényt. Toldi a szerelmi boldogság esélyét
játssza el érzelmileg provinciális visszamaradottsága
miatt

(bár vitézként, daliaként még örege is szükség
van rá), Lajos király nápolyi bosszúhad-
járata véres buborékként foszlik szét a törté-
nelemben. Csak a vezeklés, a bűnbánat, az
alázat, a megbocsátás jelenthet – mint az
operaszerűen komponált fináléban – valami
megváltásfélét a nemzetnek, az uralkodónak,
Toldinak, a kobzosnak és szerelmének. Ilyen
sorslátomások jegyében (és utalhatnánk az
ŐSZIKÉK haláltánc-vonatkozásaira is bősé-
ggel) nem lehet heroizálni az elvesztett hazát
visszafoglaló Csaba királyfit. Törvényszerű és
szükséges tehát, hogy a két nagy epikus cik-
lus közül melyiknek kerül a végére a nevezet-
es mondat: „Csak ez egy munkámmal igazán
tartoztam.” És a másik marad „aba”.

Köszönet és hála illeti Keresztury Dezsőt,
hogy hatalmas erudícióval, a tudós pontosság-
gával, a művész és az esszéista ihletett költé-
szetértésével, kifogásolhatatlan arányérzék-
kel összefoglalta és számba vehetetlen, csak
tőle észrevett vonással gazdagította azt a ké-
pet, amelyet József Attilát idézve „vagyonos
atyánkról” alkotott, alkothat Arany János ol-
vasója. Valamennyiünk tudatában Arany a
szerkezeti tökély és a nyelvében élő magyar-
ság szimbóluma. A MINDVÉGIG írója olyan
szférában mozog, amelyet Goethe szavával
így jellemezhetünk: „Fol azzal érsz, akü meg-
érsz.”

Csűrös Miklós

AZ IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS NEMZETI LÁTÓSZÖGE

Szörényi László: „múltaddal valamit kezdeni”
Magvető, 1989. 229 oldal, 45 Ft

A Szörényi László irodalomtörténeti tanul-
mánykötetéről eddig megjelent és általam is-
mert két kritikának van két figyelemre méltó,
közös vonása. Egyrészt Imre László és Szaj-
bély Mihály is nagyra értékeli a művet. Meg-
egyezik ezzel az én véleményem is, s elegendő
itt a tanulmányok olvasásakor állandóan